

EDEBİYATIN ULUSU ULUSUN EDEBİYATI
Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Ulus İnşası ve Roman

Kadir Dede

EDEBİYATIN ULUSU ULUSUN EDEBİYATI

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Ulus İnşası ve Roman

Kadir Dede

Nika Yayınevi - 153

1. Baskı: Ekim 2021

ISBN: 978-625-7653-38-1

Sertifika No: 48850

Kapak Tasarımı: Aycan Kurt

Sayfa Düzeni: İlhan Ulusoy

© Bu kitabın basım, yayın, satış hakları © Nika Yayınevi Basım Yayın Matbaacılık Dağıtım Reklam Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, mekanik, elektronik, manyetik ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz.

Baskı ve Cilt: Bizim Büro Matbaacılık

Sertifika No: 42488

Nika Yayınevi

Kültür Mah. Dr. Mediha Eldem Sokak No 55/2 Kızılay-Ankara

T: 0312 433 71 15

www.nikayayinevi.com.tr

info@nikayayinevi.com.tr

EDEBİYATIN ULUSU ULUSUN EDEBİYATI

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Ulus İnşası ve Roman

Kadir Dede

Nika Yayınevi

Kadir Dede, 1983 yılında Değirmendere’de doğdu. Lisans derecesini Kocaeli Üniversitesi, yüksek lisans ve doktora derecelerini Hacettepe Üniversitesi’nden aldı. Gent Üniversitesi ve Amsterdam Üniversitesi’nde misafir araştırmacı ve doktora-sonrası araştırmacı olarak bulundu. *1945-1950 Yılları Arasında Türkiye’de Sol Basın: Demokrasi ve Marksizim Tartışmaları* başlıklı yüksek lisans tezi TSBD ve TÜSTAV tarafından verilen Behice Boran Sosyal Bilimler Ödülü kapsamında dereceye layık görüldü (2011). Aksu Bora ile beraber *Ütopya-lar – Politikayla Arzusunun Kesiştiği Yer* başlıklı derlemenin editörlüğünü yaptı (2018). *Diaspora, Dini Kimlik ve Gündelik Hayat: Hollanda’da Türk Milliyetçiliğini Yeniden Düşünmek* başlıklı bir doktora sonrası araştırma projesini yürüttü (2018-19). Akademik ilgi alanlarını milliyetçilik, edebiyat, popüler kültür, Türk siyasal yaşamı ve sol siyaset konuları oluşturuyor. Bu alanlardaki çalışmaları çeşitli dergi ve derlemelerde yayımlandı. Halen Hacettepe Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü’nde öğretim üyesi olarak çalışmakta ve milliyetçilik, siyaset ve edebiyat, siyaset ve hatırat, Türkiye’de gündelik hayat ile sosyo-kültürel dönüşüm üzerine dersler vermektedir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ve TEŞEKKÜR	7
GİRİŞ	13
ULUS İNŞASI: KURAMSAL ÇERÇEVE	39
Modernleşme ve Milliyetçiliğin Kesişiminde Ulus İnşası	39
Boyut ve Aktörleri Çerçevesinde Ulus İnşası	48
Milliyetçiliğin Gelişiminde Ulus İnşasını Konumlandırmak	62
TÜRK ULUSUNUN İNŞASI	69
Türkiye’de Ulusal Uyanışın Evreleri	69
<i>A Evresi: Akademik İlgi ve “Türklerin Kökenleri”</i>	72
<i>B Evresi: Devrim, Kriz ve Savaşların Gölgesinde Yurtsever Ajitasyon</i>	78
<i>C Evresi: Kitlesele Destek ve “Ulus”un Kurtuluşu</i>	88
İmparatorluktan Cumhuriyete Ulus Düşüncesi	97
Cumhuriyet Sonrası Ulus İnşasının Özellikleri	102
BİR ULUS İNŞASI ARACI OLARAK ROMAN	119
Yansıtma ve Yaratma Arasında Edebiyat	120
Modernleşme ve Milliyetçiliğin Gölgesinde: Romanın Doğuşu	128

Türk Romanının Doğuşu ve Gelişimi	132
Ulus İnşasında Romanın İşlevleri.....	142
<i>Dilsel Bütünlüğün Tesisi</i>	144
<i>Eğitim</i>	150
<i>Propaganda</i>	154
<i>İletişim</i>	159

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ ROMANI VE ROMANCISI ÜZERİNE	165
--	------------

TÜRKLÜĞÜN ORTAKLIKLAR ÜZERİNDEN TARİFİ.....	183
<i>Dil</i>	188
<i>Tarih</i>	194
<i>Coğrafya</i>	205
<i>Yadsınan Bir Ortaklık Olarak Din</i>	215

TÜRKLÜĞÜN ÖTEKİLER ÜZERİNDEN TARİFİ..	229
Milliyetçilik Tartışmalarında Ötekinin Konumu...	229
Romanda Türk Olmayanlar.....	234
Romanda Bir Öteki Olarak Osmanlı	255

SONUÇ	265
--------------------	------------

KAYNAKÇA.....	281
----------------------	------------

EK: 1923-1938 YILLARI ARASINDA YAYIMLANMIŞ ROMANLAR LİSTESİ	305
--	------------

ÖNSÖZ ve TEŞEKKÜR

Bu kitap 2015 yılında Hacettepe Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde savunmuş olduğum doktora tezine dayanıyor. Burada romanı, edebi türler arasındaki özgün konumu ile modernleşme ve milliyetçilikle kesişen yollarından ötürü, ulus inşası süreçlerinin önemli araçlarından biri olarak ele alıyorum. Onu bir cemaat hayalinin yaygınlaştırılmasında, bireyler için kurgulanan bir kimliğin kendilerine ulaştırılmasında ve milliyetçiliğe ilişkin fikirlerin kitleselleşmesinde üstlendiği roller üzerinden tartışıyorum. 1923-1938 yılları arasında Türk ulusunun inşa edilmesine katkı sağlayan bu rollerin tahlilini, inşa sürecinin geneliyle mukayesesini ve insanın arka planında yer alan milliyetçilik söylemiyle bağını tespit etmeyi amaçlıyorum. Bu amaç doğrultusunda Cumhuriyet'in ilk on beş yılında yayımlanmış romanların sunduğu söylemi ulus inşası ile ilgili içerikleri çerçevesinde analiz ederken, analizin sunduğu tabloyu insanın özel alana dair yansımalarının bir parçası olarak yorumluyorum.

Diğer yandan kitaplaşma süreci için altı yıl sonra tez metnine geri dönmenin bazı güçlükler taşıdığını itiraf etmem gerek. Tüm metni yeniden ele alıp belli noktalarda müdahalede bulundum, kimi bölümleri kısaltırken kimi kısımlarını yeniden yazdım. Ancak güçlüklerin en büyüğünü tezin ilk safhasındaki bir deneyimi anımsamaktan ötürü yaşadığımı söyleyebilirim.

2011 yılında tezim kapsamında yurt dışında araştırma yapmak üzere bir burs programına başvurmuştum. Farklı

üniversitelere mensup akademisyenlerden oluşan bir komitenin araştırma önerisini inceleyip adayları sözlü mülakata tabi tuttuğu değerlendirme süreci sonunda başvurum reddedildi. Karara ilişkin iletilen gerekçede ise (mealen değil kelimesi kelimesine) milliyetçiliğin sosyal bilimlerde en çok çalışılan konu olduğu ve bu konuda yeni bir araştırmanın desteklenmesinin anlamsız olacağı belirtildi. Bu gerekçeye katılmadığım için teze devam ettim ve tamamladım. Sanıyorum sizlerin de bu satırları okumanız sosyal bilimlerin bu çok çalışılan konusuna dair ilginin sürekliliğini göstermekte.

Öte yandan tezi kitaplaştırma noktasındaki girişimimde karşılaştığım manzara metnin burs başvurusuna verilen yanıtın etkisinde olduğuydu. Birçok yerde tez jürisine ya da anonim bir okura değil, burs değerlendirme komitesine hitap ettiğimi hissettim. Özellikle araştırmanın literatüre katkısına ve özgünlüğüne dair açıklamalarımın uzayıp gitmesinin ve romanın bir ulus inşası aracı olarak değerlendirilmesinin milliyetçilik çalışmaları açısından taşıdığı önemi ortaya koyma çabasının başvuru reddedenlere konuyu ispatlama girişimine dönüşmesine üzülererek tanık oldum. Ve altı yıl sonra başlıca mesaim satırlara sinen bu ruh halini gidermeye dönük oldu. Başarabilmişsem ne âlâ.

Kitabın romana dair boyutunun da başka bir huzursuzlukla iç içe olduğu itiraf etmem gerekir. Türkiye’de edebiyat, roman ve yazarlar hakkında konuşmanın, tartışmanın ve yazmanın hakkım ve haddim olmadığını düşünüyor, buna yeltenişimin de bir cüretkârlık olduğu hissine sıkça kapılıyorum. Lafa oradan başladığım için, bunu da geçmişte burs başvurusu reddedilen bir öğrencinin ezikliğiyle söylediğim düşünülmesin. Bilakis bu, edebiyat eleştirisinin Türkiye’deki gelişmişliği karşısındaki heyecan ve beğenin bir yansıması. En yalın şekilde ifade edersem Berna Moran’dan Nurdan Gürbilek’e nice ismin son derece yetkin bir şekilde ve etkileyici bir üslupla konu edindiği romanlar hakkında konuşmak ister istemez cüretkarlık olacaktır. Örneğin Peya-

ma Safa hakkında yine Gürbilek'in veya Tuncay Birkan'ın yazdıklarını okuduktan sonra kalkıp "Benim de Söyleyeceklerim Var" diyerek ortaya çıkmak abes kaçacaktır, kaçıyor da. Bağlamı farklılaşsa da sınırları Murat Belge'nin, Taner Timur'un, Herkül Millas'ın ve Erol Koroğlu'nun daha önce yazdıklarıyla kesişen bir kitaba girişmek de benzer bir manzara sunuyor. Dolayısıyla bu *Önsözü* biraz da elinizdeki kitabı ortaya çıkaran cüreti açıklamak ve bunu göstermeme vesile olanlara teşekkür etmek için yazıyorum.

Esasında cüretimin mazur görülmesi talebimde çok basit bir dayanağım var; ne edebiyat eleştirmeniyim ne de yazdıklarım ve tartıştıklarım edebiyat eleştirisi örneği. Zaten yöntemsel çerçevem ve ele aldığım eserlerin hacmi edebiyat eleştirisinin arz etmesi gereken derinlikten büyük ölçüde yoksun; genişliği derinliğe yeğleyen bir vasıf taşıyor. Edebi metinlerle kurduğum akademik ilişkide de bir siyaset bilimci olmanın hafifletici sebeplerine sığınıyorum.

Siyaset bilimci olmanın matah bir şey olduğunu düşünmediğim gibi düşünen çok mudur emin değilim. Öyle olsaydı, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi öğrencileri belli bir eşikten sonra eş-dost-akraba ve/ya berberlerinin "sen şimdi siyasetçi mi olacaksın?", "milletvekili mi olacaksın?", "siyasetin bilimi mi olurmuş?" gibi sorularından muaf olmak adına siyaset bilimini hiç karıştırmadan "Kamu Yönetimi okuyorum" yanıtı vermeye yönelmezlerdi. Ama işte o siyaset biliminin edebiyat gibi derin bir alanla ve roman gibi yaygın bir türle araçsal bir ilişki kurmaya meşruiyet sağladığını inkâr edemeyeceğim. İlerleyen sayfalarda tanık olacağınız *edebi olan politiktir* gibi önermelerin ve romanlarda odaklanılan tartışmaların bir şekilde siyaset biliminden edebiyata giden yolun acemiliği ama iyi niyetiyle ortaya konduğunu belirtmek isterim.

Ele aldığı zaman aralığı yaklaşık yüz yıl öncesine giden ve altı yıl önce yazılmış bir tezin bugün kitaplaşmasını, konunun güncelliğini korumasıyla açıklayabilmem de siyasal

olanın ışığında mümkün. Çalışmada odaklandığım birçok eser, Türkiye’de edebiyatın bugün ulaştığı düzeye kıyasla basit ve acemi bir nitelik taşıyor olabilir. Hatta bu eserlerin çoğunun edebiyat tarihçilerinin dahi göz ardı ettiği örnekler olmasından da bahsedilebilir. Ancak iktidar, hegemonya ve ideoloji gibi konular üzerinde düşünmek, bu tartışmaların araçsallaştırdığı edebi ve kültürel ürünler üzerine düşünmek anlamına da geliyor ve zamanın ruhuna odaklanmak adına edebi eserin vasıfları ve eskiliği tali bir konu halini alıyor. Diğer yandan halen bir ulus inşası sürecinin devam ettiği ve mevcut iktidarın kendi “milet”ini kurma gayretiyle farklı araçlara başvurduğu bir zaman diliminde kitabın içeriği, önemli ve kapsamlı bir örneği/dönemi betimleyişi ile şimdiki zamana da tesir ediyor.

Bu bakımdan kitabın ortaya çıkışına dair teşekkürlerimi ilk olarak, isimlerini tek tek anamasam da yukarıda zikrettiğim edebiyat eleştirisi geleneğinin oluşmasını ve gelişmesini sağlayan isimlere yöneltmek isterim. Onların yazdıklarının verdiği heyecan ve ilham olmasa, siyaset biliminin sıkıcı ve renksiz konularıyla muhatap olmak durumunda kalacaktım. Teşekkürlerimin ikinci sırasında ise akademik yaşamıma ve kitaba kaynaklık eden tezin oluşmasına etki etmiş “siyaset bilimciler” ve diğer alanlardaki akademisyenler yer alıyor. Bunların başında tez jürisini anmak anlamlı ama sadece jüri üyelikleri nedeniyle teşekkür etmek haksızlık olacaktır. Aylin Özman’a duyduğum şükranı herhangi bir gerekçeye dayandırmak bile manasız; lisansüstü eğitim hayatımın başından bugüne kadar her zaman ve her konuda yanımda olduğu için minnettarım ve tıpkı Celal Bayar’ın 70’lerde dahi İttihatçılığını geçmiş zaman kipinde ifade edememesi gibi şimdiki ve gelecek zamanda onun öğrencisi olmaya devam edeceğim. Suavi Aydın milliyetçiliğe dönük ilgimde yoluma ışık tutan çalışmalarının dışında, bir komite üyesi olarak da tezimi destekledi, müteşekkirim. Ali Çağlar’a üzerimdeki akademik ve idari emeklerine ek olarak jürimde yer aldığı

için de teşekkür ederim. Tez savunmamda tanıştığımız İlker Aytürk'e o günden beri süregelen ilişkimiz, kurulmasına vesile olduğu okuma grubumuz ve tezin kitaplaşması konusunda savunmadan bu yana yansıttığı heyecanı nedeniyle minnettarım. Ve tabii ki Berrin Koyuncu Lorasdağı. Kendisine tez danışmanım olmasının ötesinde, henüz doktorasını tamamlamamış bir araştırma görevlisine gelecekte vereceği dersleri önerme olanağını sunan bir idareci olması nedeniyle müteşekkirim. Bu sayede 2015'ten beri milliyetçilik, edebiyat ve popüler kültür üzerine dersler verme olanağına sahip oldum.

Bu olanak sayesinde kitabın kapsamındaki tartışmalar verdiğim dersler aracılığıyla dolaylı da olsa gündemimdeki yerini korudu, tezin kazandırdığı deneyimi zenginleştirip pekiştirdi. Bu sebeple teşekkürlerimi "Etnisite ve Milliyetçilik", "Milliyetçilik Kuramları" ile "Türkiye'de Siyaset ve Edebiyat" derslerinin öğrencilerine de iletmek isterim. İsimlerini anamadıklarımın affına sığınarak kaynaklara erişimden deşifreye, not temize çekmekten görüş alışverişine her zaman destek olmuş mevcut ve mezun öğrencilerimizden Cem Oto'ya, Yelda Yenel'e ve Müge Ölmez'e ayrıca müteşekkirim.

Türkiye'deki akademik yapı ve kurumlar huzurlu ve verimli bir çalışma ortamı, meslektaşlar arasında güçlü bir dayanışma duygusu ya da zamanınızı etkili bir şekilde kullanma olanağı sunması bakımından oldukça yetersiz. Neyse ki bu yoksunluk halini kurulmasına aracı olduğu yakınlıklar bir nebze telafi ediyor. Bu bakımdan her zaman yanımda oldukları için Uğur Sadioğlu'na, Arda Yüceyılmaz'a, Ruhtan Yalçın'er'e, Görkem Birinci'ye ve yıllardan bu yana yazma pratiğimi geliştirebileceğim kanalları eksik etmeyen Mete Kaan Kaynar'a teşekkür ederim.

Tezi zamansal ve zihinsel açıdan geride bırakmış ve çalışma alanımı başka odaklara kaydırmışken tanıştığımız Joep Leerssen'e ayrı bir yer açmam gerek. 2018-19 akade-

mik yılında doktora sonrası araştırmacı olarak bulunduğum Amsterdam Üniversitesi'nde danışmanlığımı üstlendiği ve verdiği seminerlerdeki yorumları ve sohbetlerimizle sonu bu kitaba varacak heyecanı yeniden tetiklediği için teşekkür ederim. Ve tabii Amsterdam'da geçirdiğim sürede sanat ve ulusal imgeler üzerine süregelen sohbet ve tartışmalarımızla perspektifimi genişleten Erdem Çolak'a da teşekkürlerimi sunarım; o olmasaydı *De Manke Monnik*'lere ne Peyami ne Behçet Safa eşlik edebilirdi.

Diğer yandan bir emeğin kitaplaşmasında niyet ve heyecan her zaman yeterli olamayabiliyor. Dolayısıyla tam da bu noktada kapılarını açan Nika Yayınevi ve Bülent Özçelik'e ve yıllardır süregelen dostluğumuz dışında süreçteki doğrudan tesiri nedeniyle Bayram Koca'ya müteşekkirim.

Son olarak ve herkesten çok Güzin'e ve hayatlarımızı daha da güzelleştiren yavrularımız Neris ve Nisan'a teşekkür etmek isterim; saf, samimi ve hayallerdekinden bile güzel bir cemaati var ettikleri için.

Kadir Dede,
Ekim, 2021